

Naučna kuliserija jednog političkog pamfleta.
U povodu knjige V. Đuretića, *Saveznici*
i jugoslovenska ratna drama

DUŠAN BIBER

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, SFRJ

Dvotomni rad dra Veselina Đuretića, *Saveznici* i jugoslovenska ratna drama (I — Između nacionalnih i ideoloških izazova, II — Prestrojavanja u znaku kompromisa, izdanje Srpske akademije nauka i umetnosti, Balkanološki institut, Posebna izdanja, knj. 23, Beograd 1985, 206+279 str. Broširano izdanje 2700 dinara; drugo izdanje Narodne knjige i Balkanološkog instituta, 5500 dinara) izazvao je izuzetnu pažnju političke i šire javnosti.

Ovo djelo je oštro osuđeno. Autor i recenzenti isključeni su iz redova SKJ, a u više ili manje prikrivenom obliku povedene su polemike o odnosu između nauke i politike. Dr Đuretić odgovorio je, bez identificiranja, svojim kritičarima na stranicama omladinskog časopisa *Mladina* i studentskog nedjeljnog lista *Tribuna* kao i na *Radio-Studentu* u Ljubljani.¹ O naučnoj raspravi u povodu te knjige izvještavala je dnevna štampa; riječ je o raspravi u Istarskom institutu SR Crne Gore i Republičkoj zajednici nauke SR Srbije.² Uz dnevne agencijske izvještaje pojavili su se i razni komentari u emigrantskoj štampi; *Naša reč* u Londonu preuzela je distribuciju kontroverzne knjige u inozemstvu u ograničenom broju primjeraka. Tu je objavljeno u cjelini i pismo akademika dra Vladimira Dedijera, upućeno Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, u obranu dra Veselina Đuretića i njegova rada.³ O tom je pismu ranije samo djelomično izvještavala revijalna štampa.⁴ Pisac ove recenzije svoju ocjenu Đuretićevog rada objavio je u nedjeljnom listu *Danas*.⁵

¹ Usporedi govor predsjednika CK SK Srbije Ivana Stambolića u valjevskom »Krušiku«, *Politika*, 27. listopada 1985; isto, 11, 15, 16, 17. listopada i 6. studenog 1985; *Mladina*, br. 1, 10. siječnja 1986; *Tribuna*, 7. godište 35, Ljubljana.

² *Politika*, 11. do 18. siječnja 1986; isto 16. studenog 1985; Republička zajednica nauke — Sa rasprave u RZN o knjizi — »Saveznici i jugoslovenska ratna drama« dra Veselina Đuretića, autorizovane stenografske zabeleške, Beograd 1985. godine.

³ *Naša reč*, br. 371, Savez oslobođenja, Harrow, Middlesex, str. 2—4. Knjiga se prodaje za 35 američkih dolara, 17 engleskih funti, 190 francuskih franaka ili 60 njemačkih maraka.

⁴ *Intervju*, Beograd, 25. oktobra 1985, str. 13—15.

⁵ *Danas*, Zagreb, br. 207—211.

Dr Đuretić je svoj dvotomni rad podijelio na osam glava, a pojedinačne glave još na odjeljke s prilično provokantnim naslovima. Ako je u pitanju sam naslov rada, prvobitno je bio prijavljen pod prilično neutralnim, ali u osnovi pogrešnim naslovom »Jugoslovenski antifašizam i saveznici«, jer je obuhvaćao i odnose između četničke organizacije Draže Mihailovića i saveznika.⁶ Sadašnji naslov mogao se inače naći već u ranijoj autorovoj knjizi *Vlada na bespuću*, Beograd 1983.⁷ Međutim, prije njega termin »jugoslovenska drama« susrećemo u emigrantskim publikacijama. Ostaje, dakle, pitanje je li riječ o prepisivanju termina ili samo o kongenijalnosti autora?⁸

Dr Veselin Đuretić dosljedno označava četnike Draže Mihailovića kao antifašiste.⁹ Oni su za njega »najbrojnija antifašistička snaga« u Srbiji (II/11) ali takav je i »antifašistički orijentisani srpski narod« (II/63). Međutim, točno je da dru Đuretiću u tome ne pripada primat. U raspravi, koju je organizirala Republička zajednica nauke SR Srbije, autor se branio da su njegovi kritičari prije njega »istakli«, kako on sam kaže, »četnički antifašizam«. Međutim, nije točno da bi četnike okvalificirali kao antifašiste autori kao što su prof. dr Jovan Marjanović ili prof. dr Jozo Tomasevich.¹⁰

U svojoj ranijoj knjizi *Vlada na bespuću* (str. 11), objavljenoj 1982. god. autor je npr. još pisao da je postojala »višegodišnja politička hegemonija srpske monarhističke vrhuške«. Takve pojmovne kategorije nije stavljao u navodnike. Tri godine kasnije, 1985, autor je došao do drukčijih naučnih saznanja. Upornim ponavljanjem nastojao je da u svijesti čitalaca negira bilo kakvo postojanje velikosrpske hegemonije ili nacionalnog ugnjetavanja u Kraljevini Jugoslaviji.

⁶ Republička zajednica nauke, navedena brošura, str. 34.

⁷ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću*, drugo izdanje, Beograd 1985, str. 12, 165.

⁸ Vane Ivanović, LX *Memoirs of a Yugoslav*, London 1977, 255 piše: »Deakin was more closely concerned with the Yugoslav story...« što je u prijevodu, Drugo zvono, Jugoslavija u ratu 1939—1945, odlomak iz autobiografije, London, 1979, 124, dano drugim terminom: »Deakin je bio tješnje vezan za jugoslovensku dramu«, a dodano je, čega nema u engleskom originalu: »Da bi se razumio Deakinov upliv na našu dramu, vrijedi razmotriti seriju uloga koje je on odigrao od 1942. godine do današnjeg dana.« U tom istom prijevodu (str. 111) Baileyev termin »Grand Finale« preveden je kao »Velika drama«. Inače Đuretić termin »drama« upotrebljava u vezi sa četnicima i njihovom sudbinom (I, 10, 60; II, 203, 214, 233, 234, 239, 241).

⁹ V. Đuretić, n. dj., II, 192 — »četnički antifašizam«; II, 193 — »izvorišta srpskog antifašizma«; I, 203 — »široki spektar srpskog antifašizma«; Usporedi i II, 214, 224, 229, 241 — »četnici kao jedini antifašistički orijentisani oponenti«; 245 — »jedini antifašistički 'suparnik' KPJ«, 250.

¹⁰ Republička zajednica nauke, n. dj., 46. Usporedi polemiku pisca i dra Branka Petranovića u *Komunistu*, slovensko izdanje, br. 2, 3 i 4, odnosno ostala izdanja br. 6 i 7 za 1986. god. Usporedi i Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941—1945)*, Beograd 1983, I, 46, 117, 128, 129, 130, 131, 185, 186, 187, 208, 209, 265, 276, 278, 289, 294, 297, 300, 366, 369, 370, 372, 373, 380, 382, 405, 436; II, 62, 143, 147, 259, 285, 314, 315. Npr. »Građanske antifašističke snage, kao jezgro kontrarevolucije« — I, 208; »Antifašističko krilo jugoslovenske buržoazije« — I, 209; »Čerčilovoj viziji i kasnijoj praksi, pomirenju svih snaga antifašističkog porekla u Jugoslaviji« — II, 314 kao i referat dra B. Petranovića »Fetišizam izvora i stvarnost«, *Komunist*, br. 3 i 4/1986.

Tako je čak Stevan Moljević, četnički ideolog i autor projekta o homogenoj Srbiji sa zahtjevom za hegemonijom Srba i u Jugoslaviji i na Balkanu,¹¹ prestao da bude velikosrbin: taj su mit, prema dru Đuretiću, lansirale Austro-Ugarska, frankovci, nacisti, Kominternu, komunisti, ustaše itd.¹² Treba međutim istaći da u toj »reinterpetaciji« autor nije jedini; niz istaknutih beogradskih historičara pojavljuje se u posljednje vrijeme sa sličnim, iako još ne tako napadnim izjavama, ali ne i sa naučnim radovima. Zanimljivo je da se ne osporava praksa i ideja vodećih nacija u drugim višenacionalnim državama s raznim velikonjemačkim, velikoruskim i sličnim programom u Austro-Ugarskoj, carskoj Rusiji i sl.

Dr Đuretić je kategorički osporio prigovore da se bavi rehabilitacijom četništva. »Ja se ne bavim 'rehabilitacijama' nego nepristrasnim određivanjima istorijskih pozicija. Moj istraživački problem je saveznička, znači svjetska scena; odnos ove pozornice prema našim antifašističkim zbivanjima, refleksije domaćih odnosa na ovoj sceni.«¹³ U raspravi u Republičkoj zajednici nauke SR Srbije naglasio je, »da se u mojoj knjizi ne vrši rehabilitacija četništva, time što se ovaj pokret svrstava u antifašističku kategoriju«. Pripisao je tu kategorizaciju između ostalih i prof. dru Petranoviću i dru Glišiću, iako se oni — sudeći po prethodnim stranicama — u tome nisu složili s autorom.¹⁴

Ako se pažljivo analizira čitav kontekst ili »misaoni sklop« Đuretićeve knjige, jasno se vidi da se Draža Mihailović sistematski »bijeli«, a Josip Broz Tito prikazuje u crnjem svjetlu. Tako se npr. svjesno prešućuje velikosrpski program Stevana Moljevića i Mihailovićeve direktive četničkom vojvodi Đurišiću.¹⁵ Autor uopće ne ukazuje, barem u fusnotama, na sadržaj tih već objavljenih dokumenata. Ako to već uradi, ograničava se na aspekte socijalnog programa.¹⁶

Umjesto termina kolaboracija Đuretić uvodi »modus vivendi sa okupatorom« (I/38); ni u tome nije originalan »inovator«, jer je tako pisao već npr. Lucien Karchmar u svojoj doktorskoj disertaciji »Draža Mihailović i uspon četničkog pokreta, 1941—1942«, obranjenoj na univerzitetu u Stanfordu 1973.¹⁷ Đuretić zamjerava Titu da u svojim izvještajima Moskvi nije govorio o »levičarskom ekstremizmu«, da nije objašnjavao značenje »svojevrsne 'upotrebe' spoljnih protivnika protiv domaćih« (I/140). Ukratko, Tito je upotrebom »klasnih odrednica« kod Moskve vodio taktiku »diskreditovanja četničkog komandanta« (I/138); pisao je »van konteksta« događaja.

¹¹ V. Đuretić, n. dj., II/140. Usporedi Moljevićev program, objavljen kao dokument br. 1. u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, XIV/1 (dalje Zbornik).

¹² Usporedi V. Đuretić, n. dj., I/10, 13, 18, 23, 24, 27, 29, 32, 36, 38, 40, 75, 79, 84, 86, 90, 91, 140, 175, 185, 213, 214, 221, 260, 284; II/13, 40, 55, 56, 58, 69, 105, 113, 150, 152, 153, 158, 176, 236, 239, 240, 241, 245, 248, 253.

¹³ *Interju*, 25. listopada 1985, str. 15.

¹⁴ Republička zajednica nauke, n. dj., str. 49.

¹⁵ Zbornik, XIV/1, br. 1 i 34.

¹⁶ V. Đuretić, n. dj., II/257, nap. 201.

¹⁷ V. Đuretić, n. dj., I/38, 106, 111, 128, 129, 132, 135, 158, 187, 193, 247. Slična terminologija upotrijebljena je i u drugom dijelu te knjige.

Čak i izvještaji o »četničkoj saradnji sa ustašama« za autora su »izdvojeni iz okvira dramatičnih motiva i lokalnog političkog realizma« (I/142). Antikomunizam autor tumači kao antiekstremizam (I/150). Prema Đuretiću, bez analize i navođenja izvora, ljevičarska propaganda je »četnike stavljala [...] u kolaboracionistički-kvislinški kontekst« (I/170) kao da te suradnje uopće nije ni bilo! Za Đuretića je »glavni motiv privremenih antikomunističkih kompromisa — zaštita srpskog naroda od represalija« (I/176). Dakle nešto, što je iz nacionalnih, ako ne već i klasnih razloga ne samo razumljivo, nego i sasvim opravdano. »Iz propagandne mašinerije — piše Đuretić — uzimani su elementi koji su srpskom modusu viven-di davali fašistički smisao vezujući ga u svakom slučaju za Mihailovića« (I/187). U takvom kontekstu, naravno, za autora je oznaka »velikosrbina« i za Mihailovića samo u navodnicima (I/213).

Umjesto analize britanske politike prema četnicima i politike emigrantske vlade Đuretić je posvetio pažnju svom filozofskom viđenju »velike igre protiv četničkih snaga« (I/284).

O apologetsko-analitičkom pristupu autora u vezi sa četnicima Draže Mihailovića moglo bi se pisati veoma opširno. Međutim, njegova metoda posrednog »bijeljenja« četnika može se uočiti u rafiniranoj metodi vrednovanja »promočurnog partizanskog komandanta«, »okretnog Zagorca« i tome slično. Karakteristično je da Đuretić, gdje god može, nastoji da više ili manje otvoreno polemizira s Titovim izvještajima, člancima, ocjenama. Pri tome ne preza ni od falsifikata dokumenata.

Đuretić ne navodi da je Tito pisac proglasa KPJ od 30. marta 1941. Umjesto da analizira zašto je KPJ odlučno istupala protiv uvlačenja Jugoslavije u, kako je tada nazivan, imperijalistički rat, da ukaže na postojeću literaturu, Đuretić zamjera KPJ, kako nije bila kadra da »mit o 'srpskom hegemonizmu' [...] pojmovno dovoljno razgraniči«. On čak smatra da je »njen nacionalni koncept [...] donekle potiskivao klasno proletersko-internacionalistične postulate njene ideologije«.¹⁸

Bez navođenja ikakvog izvora, Đuretić osporava Titov izvještaj Komin-terni o otporu hrvatskih seljaka Pavelićevom režimu 1941. god., iako je u literaturi nezavisno od toga izvještaja to već navedeno i potvrđeno.¹⁹

Proglas CK KPJ od 22. juna 1941, koji je napisao Tito, Đuretić navodi isključivo prema arhivskoj signaturi. Citira jedino »zahtjev« (dakle ne — poziv) da se ne »proliva dragocjena krv herojskih sovjetskih naroda, bez vašeg učešća«. To on stavlja u kontekst svoje ocjene: »Poruke Lenjinovih iluzija i razočarenja iz 1918. godine očigledno nisu bile sistematizovane.«²⁰

Iz druge Titove direktive s kritikom akcije Metodija Šatorova Šarla u Makedoniji i pozivom na akciju protiv bugarskog okupatora Đuretić

¹⁸ V. Đuretić, n. dj., I/16. Tekst proglasa u *Titovim* Sabranim djelima (dalje SD), VI/186—8. Usporedi *Elisabeth Barker*, Državni udar u Beogradu i Britanci — Vojni puč 27. ožujka 1941; *Dušan Biber*, Britanski udeo u državnom udaru u Jugoslaviji 27. ožujka 1941. i raspravu o tome u *Časopisu za suvremenu povijest*, 1981, I, 5—55.

¹⁹ V. Đuretić, n. dj., I/40—41. Usporedi: *Holm Sundhaussen*, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941—1945*, Stuttgart 1983, 78, koji se poziva na *Vlatka Maček*, *In the Struggle for Freedom*, New York 1957, 231.

²⁰ V. Đuretić, n. dj., I/47. Tekst proglasa: *Tito*, SD, VII, 43—7.

izdvaja jedino pola rečenice o uništavanju svega »što služi okupatorima i neprijateljima SSSR-a«. ²¹

Đuretić ignorira Titovo objašnjenje (objavljeno u *Sabranim djelima*) o razlozima za namjeravano stvaranje reprezentativnog političkog organa. Tito je 4. rujna 1941. uputio pismo Radi Končaru i Vladi Popoviću da pronađu pouzdane ljude, koji bi dali svoje ime u ime HSS. Bez navođenja izvora, Đuretić tvrdi da je Tito »krajem 1941. godine iz Moskve« dobio sugestiju o uspostavljanju koalicionih odnosa sa HSS. ²²

Titovu direktivu o paljenju kuća četnicima autor prekvalificira u »neposlušnima«, premještajući poprište iz Crne Gore u Hercegovinu. ²³

Prema neregistriranoj građi Đuretić spominje već 1979. objavljenu Titovu depešu Kominterni o izdajstvu Draže Mihailovića. On prešućuje Titove navode o suradnji četnika i Nijemaca, predavanju Nijemcima oko 360 zarobljenih partizana, ubijanju bolničarki. Autor, međutim, polemizira s Titom da je, eto, borba sa četnicima tek počinjala, da nije u pitanju mjesec dana (a Tito čak navodi i datum četničkog napada 2. novembar 1941. god.) i pronalazi u toj depeši: »Komunističkom centru su prosto name-tane asocijacije ruskog revolucionarnog karaktera [. . .]«. ²⁴

Opet samo prema čak netočnoj arhivskoj signaturi spomenuto Titovo pi-smo Moši Pijadi uopće ne sadrži nikakvo Titovo pripisivanje dijela »gre-šaka drugima«. ²⁵

Nije bilo u pitanju nikakvo »proširenje baze pokreta«, kada je Tito odgovorio, a ne instruirao Edvarda Kardelja u vezi s nazivom »proleterska brigada«. Naime, Šaranović je dao takav naziv Gubčevoj brigadi na svoju ruku, a CK KP Slovenije tada je sa CK KPJ održavao radijsku vezu po-sredno preko Kominterne. Intervenirao je Dimitrov i upozorio na to da se vodi antifašistička, a ne proleterska borba. Tito je taktički odgovorio Kardelju da se može zadržati naziv proleterske brigade, ako je sastavljena »isključivo od radnika«. ²⁶

Tito je, između ostalog, dao ovakvu ocjenu napada Draže Mihailovića na partizane: »Zašto nas je napala oficirska i četnička grupa Draže Mihailo-vića? Napala nas je zato što se bojala za svoje lične interese i interese one klike koju ona predstavlja. Napala nas je zbog toga što smo mi bili za bratstvo svih naroda Jugoslavije, a ona za još veću velikosrpsku hege-moniju. Napala nas je zato što smo mi bili protiv toga da se zbog ustaš-kih zločina kolju odreda Hrvati i Muslimani.«

²¹ V. Đuretić, n. dj., I/47; Tito, SD, VII, 58—9.

²² Tito, SD, VII, 81—3; V. Đuretić, n. dj., I/86. Koalicije, ali kasnije i Osvobodilnu frontu u Sloveniji, autor tumači da su bile »više taktički potezi sračunati da se protivnici uvuku u komunističke organizacione okvire i time izgube svaku mogućnost za samostalno partijsko djelovanje«.

²³ V. Đuretić, n. dj., I/118.

²⁴ Tito, SD, VII, 198; V. Đuretić, n. dj., I/138.

²⁵ Tito, SD, IX, 100—1; V. Đuretić, n. dj., I/139.

²⁶ V. Đuretić, n. dj., I/139; Tito, SD, XI, 184. Usporedi Zbornik, II/2, dok. br. 48, str. 131—2; II/3, dok. br. 36; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, III, 58; Arhiv CK SKJ, KPJ—KI 1942/161 i 162; CK KPJ 1943/49.

Iznimno se pozivajući na Titova *Sabrana djela* Đuretić to tumači:

»U zapovijesti od 6. aprila protivničke snage nazivao je pokretom 'velikoserpske hegemonije', kojemu je osnovni cilj osveta na Hrvatima i Muslimanima zbog ustaških zločina.«²⁷

Tito je 23. aprila 1942. obavijestio Kominternu: »Narod smatra da je Draža Mihailović najveći šarlatan u historiji naših naroda. Populariziranje Mihailovića iz Londona izgleda u Jugoslaviji smiješno i neozbiljno. Cio narod zna da Mihailovićeви ljudi mjesecima nisu ispalili nijedan metak na okupatora.«²⁸

Đuretić, iako sam recenzent 23, 24. i 25. toma Titovih *Sabranih djela*, pet godina poslije objavljivanja te Titove depeše, navodi staru i pogrešnu arhivsku signaturu, citira samo posljednju rečenicu i *izostavlja riječ* »mjesecima« da bi Titu očitao lekciju: »Stvarnost je bila drukčija u septembru i oktobru 1941.«²⁹

Tito je 20. juna 1942, uz ostalo, javio Kominterni:

»U redovima partizanske i dobrovoljačke vojske nema trockista već ih ima u redovima četnika. U Crnoj Gori — u Kolašinu i u drugim mjestima, četnici su pod zaštitom okupatora organizovali tzv. komunističke organizacije i [primili] one koje smo mi nekada isključili iz Partije kao trockiste.«

Đuretić nije vodio računa o već objavljenim obavještenjima Edvarda Kardelja Titu o kampanji protiv slovenskih komunista kao »trockista« u kvilinskoj štampi.³⁰ Pretpostavio je da je Tito o tome obaviješten iz sovjetskih izvora i kao *Titov citat* napisao da je Tito javio da »u redovima četnika ima trockista« i dalje da su oni »u nekim mjestima Crne Gore formirali komunističke organizacije i primili u njih one koje smo mi nekada isključili iz Partije kao trockiste«. Autor je naveo staru arhivsku signaturu, mijenjao citat iz te depeše i reč »primili« koju je redakcija interpolirala u uglatim zagradama, citirao kao Titov tekst. Nije, razumije se, naveo ni konstataciju priređivača da su ta obavještenja bila netočna.³¹

Titovo pismo Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru od 23. veljače 1942. objavljeno je na čitavih osam stranica u Titovim *Sabranim djelima*; autor to »rezimira« jednom jedinom rečenicom i »interpretacijom«: »Kada je iz Moskve, poslije uspostavljanja direktnih veza stigao 'posebni program rada', put diskreditiranja londonskog centra bio je suptilniji.«³² U napomeni 89 na str. I/143, autor pripisuje Titu da je u kolovozu 1941. god. odgodio formiranje ilegalnog Narodnog komiteta oslobođenja — navodeći samo izvor za Titovo obavještenje ali ne i eventualni odgovor Kominterne — jer se »Kominternu tome suprotstavila — da ne bi otkrila prave revolucionarne namjere«. Međutim, poznato je da je Tito na vla-

²⁷ *Titu*, SD, IX, 192; V. Đuretić, n. dj., I/140.

²⁸ *Titu*, SD, X, 73.

²⁹ V. Đuretić, n. dj., I/140.

³⁰ Zbornik, II/4, dok. br. 60, str. 136 i II/5, dok. br. 62, str. 164.

³¹ *Titu*, SD, XI, 51; V. Đuretić, n. dj., I/141.

³² *Titu*, SD, IX, 31-8; V. Đuretić, n. dj., I/143.

stisu inicijativu od toga odustao — jer je sovjetska vlada obnovila diplomatske odnose sa jugoslavenskom kraljevskom izbjegličkom vladom u Londonu.

U već spomenutom pismu E. Kardelju i I. L. Ribaru od 23. veljače 1942. god. Tito je napisao i ovo: »Slažem se da je već potrebno otvorenije istupiti protiv pojedinih članova londonske vlade, a prema potrebi, ako za to bude razloga, i protiv cijele vlade kao takve.« Đuretić je to strpao u kontekst direktiva Kominterne iz *marca* mjeseca, i zapisao da se Tito nije složio s napadom »na vladu u cjelini«.³³

Tako se Đuretić sam koristio i arhivskim signaturama skrenuo pažnju čitaocima na Titova pisma Moši Pijadi (I/139, nap. 71) ili E. Kardelju (I/143, nap. 86) u kojima su oni obaviješteni o stavovima Kominterne, — bez navođenja izvora za takvu tvrdnju — kategorički inzistira da je Tito »svoje komunikacije sa Moskvom držao u najvećoj tajnosti, ne upoznavajući sa njima čak ni najbliže saradnike«!³⁴

Tito je 20. lipnja 1942. u depeši — a ne pismu, kako tvrdi Đuretić — javio Kominterni o djelovanju Mihailovića u *Sloveniji* »da pomoću svojih agenata razbije jedinstvo Oslobođilačkog fronta«. Đuretić je »čitao« tu depešu i komentirao ovako: »U pismu Kominterni od 20. juna optužio je Mihailovića kao krivca što takav narodnofrontovski kurs nije uspio u Srbiji još u jesen 1941. godine. Za nesporazum je optuživao samo drugu stranu. Vijest je očigledno bila namijenjena i pomiriteljski zanesenim Englezima, iako je u ovo vrijeme svak znao da su odnosi dva pokreta toliko zaoštreni da o saradnji nije moglo biti ni govora, te da je ona od početka bila sporna, uglavnom zbog toga što je značila prihvatanje dominacije KPJ u koaliciji.«³⁵

Đuretić zamjera Titu što u svom poznatom članku »Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora« (citira prema *Proleteru* a ne prema Titovim *Sabranim djelima* X/25—31): »Nedićev faktički kolaboracionizam [...] istrže iz konteksta i predstavlja u anacionalnom i čak antisrpskom smislu« i na kraju čak kaže: »Pavelić je postajao nacionalno podobniji jer nije ubijao 'svoje' ljude, nego samo Srbe.«³⁶

Tito je javio Kominterni: »Poslije njemačke ofanzive u septembru i oktobru prošle godine Mihailovićeve četnici zauzeli su vlast u Zapadnoj Srbiji. Sada je tačno utvrđeno da su četnici D. Mihailovića za vrijeme te njemačke ofanzive protiv naše partizanske vojske dobijali od Nijemaca zadatak da djeluju u našoj pozadini, da hvataju naše partizane i razbijene odrede i da ih predaju u ruke Nijemaca.« Đuretić, opet se pozivajući samo na arhivsku signaturu i ne spominjući Tita, piše: »Iz partizanskih izvora su, posredstvom Kominterninih servisa, stizali oni izvještaji koji su četničku

³³ Isto; V. Đuretić, n. dj., I/143.

³⁴ V. Đuretić, n. dj., I/145, nap. 104.

³⁵ Tito, SD, XI, 51; V. Đuretić, n. dj., I/146.

³⁶ Tito, SD, X, 25—31; V. Đuretić, n. dj., I/175. Autor počinje pasus: »U nekim dokumentima KPJ u optužbama su dominirale posljedne manifestacije [...]«. U drugoj rečenici se govori o »gore navedenom članku«, a Tito se kao autor spominje u ranijem pasusu. Time se otežava identifikacija autora i ostavlja dojam da se polemizira sa »nekim dokumentima KPJ«, a ne s Titom!

organizaciju spuštali na pravi kvislinški nivo. Katkada su ih pratili preuveličavanja i jednostranost.« Ilustrirajući tu tvrdnju, autor piše u napomeni: »Tako je, na primjer, sredinom avgusta javljeno da su četnici poslije septembarskog i oktobarskog ustanka 1941. godine preuzeli od Nijemaca vlast u zapadnoj Srbiji.«³⁷

»Najbezdušnija je u svom zamagljivanju bila dezinformacija koju je TASS prenio sredinom avgusta — da su Italijani u toku dvanaestomjesečne vladavine Livnom istrijebili sve muško stanovništvo, posljednjih nedjelja nekoliko stotina ljudi«, piše autor i poziva se na *Pravdu* od 18. avgusta 1942. god. Čitalac neće imati pojma o čemu je riječ. Međutim, Tito je javljao na početku kolovoza 1942. o zarobljavanju i strijeljanju ustaških koljača u Livnu, a o tome je u svojim memoarima pisao i Milovan Đilas.³⁸ Neupućeni čitalac može da u kontekstu stekne dojam kako su, eto, partizani poubijali četnike u Livnu, a to su zatim dijaboličnom mahinacijom i dezinformacijom pripisali talijanskom okupatoru.

Tito je 23. travnja 1943. poručio Glavnom štabu Hrvatske u povodu dolaska prve savezničke misije, zapravo dobrovoljaca, boraca u španjolskom građanskom ratu: »Takozvane delegate zadržite kod sebe dok mi ne ispita-mo o čemu se ovdje radi.« Taj citat autor prekraja u »citat« — »dobro čuvaju dok se ne ispita stvar«.³⁹

Đuretić piše: »Podozrenje prema Englezima bilo je toliko da su i prve ponude sanitetskog materijala prihvatane samo poslije prethodnog konsultovanja moskovskog centra.« U napomeni 240 poziva se na arhivsku signaturu Titove depeše Kominterni. Međutim, u toj depeši o tome nema riječi.⁴⁰ Uistinu je nepovjerenje prema Britancima postojalo. Međutim, depeša, koju autor ne navodi, glasi drukčije a poslana je 23. svibnja 1943. na početku pete ofenzive: »Englezi su ovih dana obećali da pošalju 1500 kilograma medikamentata i obećavaju da će dati i oružje ako je potrebno. Dalje, oni traže da mi pošaljemo svog vojnog predstavnika u Kairo u štab. Molimo vaše mišljenje po ovom pitanju što je moguće prije.«⁴¹ Kako je pisao William Deakin, misija »Typical« morala je prije samog polijetanja izbaciti već utovareni sanitetski materijal.⁴² Đuretić — iako to ne navodi — preuzima termin »sanitetski materijal« od Deakina, dok je Tito javljao o — medikamentima. U kontekstu citirane Titove depeše očito se traži mišljenje o odašiljanju partizanskog predstavnika ili delegata u Kairo!

Tito je 9. oktobra 1943. napisao opsežno direktivno pismo Glavnom štabu NOV i PO za Srbiju. Zatražio je da se Prva i Druga srpska proleterska brigada popune borcima iz Srbije zbog velikih gubitaka i kadrovskog popunjavanja drugih jedinica komandnim kadrom iz tih brigada, u kojima

³⁷ Tito, SD, XI, 211; V. Đuretić, n. dj., I/175, nap. 213.

³⁸ Tito, SD, XI, 170, 175 i 177. Milovan Đilas, *Wartime*, London 1977, 195—8.; V. Đuretić, n. dj., I/180. Autor ostavlja dojam kao da je osobno pregledavao *Pravdu*, iako samo određene mjesece!

³⁹ Tito, SD, XV, 43; V. Đuretić, n. dj., I/268, nap. 235.

⁴⁰ Usporedi Tito, SD, XVI, 64 i V. Đuretić, n. dj., I/269, nap. 240. Druga depeša od 1. srpnja 1944. još nije objavljena u *Titovim* Sabranim djelima.

⁴¹ Tito, SD, XV, 152.

⁴² William Deakin, *Gora trdnjava*, Ljubljana 1976, 22.

je bilo tada najmanje Srba. »Sa četnicima Draže Mihailovića odnosno s njihovim vođama ne može biti nikakvog sporazuma niti saradnje, već ako žele pojedinačno ili u grupama da se uvrste u redove naše Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, onda ih treba primiti. Dražu Mihailovića treba i dalje raskrinkavati kao narodnog izdajnika, koji spada u isti red s Nedićem, i ne nasjedati nikakvim smicalicama jugoslovenske vlade u Kairu«, pisao je Tito. »Mi se sada pripremamo da s oružjem u ruci razbijemo te njihove iluzije i da dokažemo cijelom svijetu da se Srbija nikoliko ne razlikuje od ostalih pokrajina u Jugoslaviji u pogledu težnje za istinskom slobodom i u pogledu mržnje prema svim izdajnicima nad srpskim narodom.«⁴³

Đuretić opet navodi staru arhivsku signaturu i za njega je u tom pismu relevantan jedino podatak o formiranju četiri divizije sa po 4000 boraca, izostavljajući da je riječ o Dalmaciji.⁴⁴

Autor citira prijevod prijepoda Titove depeše generalu Wilsonu, savezničkom komandantu na Mediteranu: »Nijemci koriste veliki broj teških tenkova, protiv kojih su naši protivtenkovski topovi i avioni nemoćni.« Iz toga izvodi zaključak i komentar: »Utisak je bio da se radi o ogromnoj snazi koja raspolaže modernim naoružanjem, iako ne u dovoljnoj mjeri.« Vladu Strugara zatim citira kao dokaz da partizani tada nisu raspolagali avijacijom (u duhu »savremenije« literature trebalo bi pisati da — komunisti nisu raspolagali avionima).⁴⁵ Zapravo je riječ o nezgrapnom prijepodu prijepoda radijske depeše u kojoj nema zareza; takav je prijevod i u Titovim *Sabranim djelima* i u hrvatsko-srpskoj verziji zbornika dokumenata *Tito-Churchill*, dok je u slovenskom izdanju prijevod adekvatan.⁴⁶ Ako se Đuretić doista koristio izvornom depešom iz britanskog arhiva, učinio je istu grešku. Međutim, bez navođenja izvora, autor kaže kako je general Wilson bio zbog toga posebno obradovan. Đuretić, doduše, nema naročito dobro i visoko mišljenje o »politički poluobrazovanim britanskim generalima« koji su, prema njemu, »svaku pomoć radi ovladavanja Srbijom smatrali samo rutinskim pitanjem ratovanja.«⁴⁷

Kada Đuretić tumači razloge za Titov otkaz već najavljenog posjeta generalu Wilsonu, on u napomeni 174 (na str. II/158) skreće pažnju čitaocu na Titovu depešu IK Kominterne od 30. ožujka 1943. Time posredno nastoji sugerirati da je Tito uz pomoć Nijemaca likvidirao Mihailovićeve četnike. Đuretićeva analiza (I/247—253) tipičan je primjer autorovog »stava«. On zaključuje: »Propaganda je nastavljala, čak sa pojačanim tempom, da zasipa svijet navodima o četničkim dogovorima sa Nijemcima i Italijanima, pa je izbor *pravog krivca* (potcrtao D. B.) prepušten sudu nagađanja i subjektivističkog procjenjivanja (I/251).«

⁴³ *Tito*, SD, XVII, 40—2.

⁴⁴ *V. Đuretić*, n. dj., II/8.

⁴⁵ *Isis*, II/43. Tekst na engleskom glasi: »The Germans are using large numbers of heavy tanks against which our anti-tanks guns are inefficient as well as aircraft.«

⁴⁶ *Tito*, SD, XVIII, 40; *Tito-Churchill*, Strogo tajno, Zagreb 1981, 44. U slovenskom izdanju na istoj stranici: »Nemci uporabljajo veliko število težkih tankov, proti katerim so naši protitankovski topovi nemoćni, in letala.«

⁴⁷ *V. Đuretić*, n. dj., II/155.

Đuretić ne navodi ni izvor za takvu propagandu ni naučnu literaturu o toj temi. Umjesto da se pozove na kolekciju njemačkih diplomatskih dokumenata *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, citira Hitlerovo pismo prema četničkoj publikaciji »Knjiga o Draži«. Međutim, za metodu perfidnog pokušaja diskreditiranja Tita i raspaljivanja nacionalističkih strasti karakterističan je odlomak na str. 248—9 prvog dijela Đuretićeve knjige. Autor umjesto Tita spominje »centar NOP-a« i nastavlja: »Od štaba 7. narodnooslobodilačke udarne hrvatske divizije (njen sastav uglavnom je bio srpski) zahtijevao je surov obračun sa svim četničkim oficirima.« Na kraju dužeg citata, upućujući na dokument (od 9. ožujka 1943) u Vojnoistorijskom institutu a ne na Titova *Sabrana djela*, XIV, str. 139, dodaje rečenicu u zagradama: (»Zato sve ove zarobljene četnike, odnosno koji se predaju prije borbe, ukoliko ne pristanu da dobrovoljno uđu u našu vojsku, likvidirati ih, ali tajno.«)

U napomeni br. 174 čitamo: »Prilikom autorizacije pripremljenih materijala za svoja *Sabrana djela*, Tito je zadnji stav dokumenta zaokružio i preko njega upisao 'Terzić', a na kraju dokumenta primijetio: 'Pisao Terzić, osnovni pravac dao sam ja'. U izjavi autoru 1983. godine Terzić nije odricao da je on pisao dokumente ovakve vrste, ali je naglasio da nikada nije kreirao stavove čisto političke prirode.«

Đuretićevo sugeriranje »moralno-politički nepodobnog« čitanja takvog teksta nije teško uočiti; »odgovornost« prepušta čitaocu, mada uvijek spočitava Titu da u svojim »dostavama« Kominterni nije pisao o kontekstu četničkog »modus vivendi« s okupatorom itd. »Dobar srpski nacionalista« mora da se naljuti na »ciničnog Hrvata« Broza koji je srpske divizije preimenovala u hrvatske, srpskim partizanima naredio da strijeljaju seljake samo zato, što nisu htjeli pod njegovu zastavu, a odgovornost kukavički htio da prebaci na potčinjenog oficira.

Međutim, u Titovoj naredbi štabu Treće udarne divizije od 23. ožujka 1943 (SD, XIV, 164) čitamo i ovo: »Sve ljudstvo koje je pripadalo bivšim četničkim jedinicama takođe mobilisati i uvrstiti u naše jedinice na dobrovoljnoj bazi. One koji neće da uđu u naše redove pustiti kućama, voditi nad njima naročiti nadzor i kontrolu, zabraniti im ma kakvo udaljavanje iz njihovih sela i staviti im do znanja da će, ako se ma šta primijeti kod njih u radu protiv Narodnooslobodilačke vojske, biti odmah streljani.«

Ipak, u četničkoj depeši već od 19. ožujka 1943. čitamo: »Zarobljenike su vodili pred Peka Dapčevića koji ih je korio. Ubili nisu nikoga.«⁴⁸

Upravo u četničkim dokumentima (autor se ne koristi onima koji ne odgovaraju njegovom filozofskom »stavu« i »inovacijama«) nailazimo na niz krajnje brutalnih naredbi o ubijanju svakoga, koji bi odbio da uđe u četničke redove. »Svi oni koji su se predali komunistima osuđeni su na smrt, a stavlja se u dužnost svim starešinama i borcima da iste ma gde ih našli odmah streljaju kao izdajnike bez ikakva suda« (4. siječnja 1943).⁴⁹ »U Dinari su počeli sa kažnjavanjem nesigurnih elemenata.«⁵⁰

⁴⁸ Zbornik, XIV/2, str. 546.

⁴⁹ Isto, 27—28.

⁵⁰ Isto, 79.

»Ko god ne bude gotov da se baci na svakog neprijatelja našeg pokreta, ima da bude bez milosti likvidiran od strane nacionalnih boraca našeg pokreta« (17. februar 1943).⁵¹ »Ko se od odbeglih lica ne vrati svojoj kući i ne prijavi najbližoj četničkoj vlasti u roku od pet dana od izlaska ove naredbe biće oglašen za narodnog neprijatelja i kao takav streljan gde se bude uhvatio, a njegova porodica streljana, imanje oduzeto, a kuća uništena« (31. marta 1943).⁵² Potpisan major Baćović! Ili izvještaj Uroša Katanića od 30. ožujka 1943: »Naredio sam mojim ljudima da ubijaju ko se ne odazove.«⁵³

Sa druge strane, javlja Ištvan 28. marta 1943: »Karakteristično je da komunisti nisu nikome pa ni našim najsigurnijim porodicama apsolutno ništa uradili, niti su koga ubili. Razvili su bili odmah ogromnu propagandu, sastanke, pozorišne predstave, letke.«⁵⁴

Autor bi, nema sumnje, morao u razgovoru sa sada već pokojnim general-pukovnikom Velimirom Terzićem, u ratu 1943. god. pomoćnikom načelnika Vrhovnog štaba razjasniti pitanje je li se uopće postupilo prema u zagradama navedenoj rečenici o tajnom likvidiranju četnika, koji bi odbili ući u partizanske jedinice. Zašto je dva tjedna kasnije dana upravo obratna naredba? Svakako bi morao na izvorima rekonstruirati opću situaciju u ono doba, a čitaoce uputiti na već brojnu literaturu o tzv. »martovskim pregovorima«. Isto tako, morao bi da ukaže na izvor, a prije svega da analizira tvrdnju, kako su svi (!) njemački učesnici tih pregovora bili masoni.

Đuretić smatra da su za stvaranje pogrešne slike o prosovinom karakteru četničke aktivnosti »bile najznačajnije Titove skoro svakodnevne dostave Kominterni u kojima su četnici bili oličenje kontrarevolucionarnosti i kolaboracionizma, ideološki zasnovanog«. Autor (u dodatnoj napomeni, 177a na str. I/250) pozivajući se na arhivsku signaturu umjesto na *Sabrana djela* (XIV, str. 146) citira Tita: »To je prava fašistička banda koja se služi gebelsovskim rečnikom.«

Kao da nikada nije postojao četnički proglas, kao onaj od 10. veljače 1943, narodu Bosne, Like i Dalmacije o dolasku četnika »u pomoć da razbijemo žalosne ostatke komunističke međunarodne zlikovačke bande Tita, Moše Pijade, Levi Vajnera i drugih plaćenih Jevreja. [. . .] Ugladajte se na stotine i stotine njih koji nam se svakodnevno predaju, svesni da su izdati i prevareni od komunista Jevreja.«⁵⁵ Kao da nije bio glavni »šlagvort« Goebbelseve nacističke propagande o jevrejskom komunizmu!? Autor tvrdi da je Tito osobno prenosio Deakinu »vrlo korisne dezinformacije« i da se »morao slatko nasmijati naivnosti svog sagovornika«. Riječ je, međutim, o Deakinovoj depeši od 9. rujna 1943. o nepotvrđenim izvještajima »da se Mihailović približio Pavelićevim vlastima s ponudom da mu posude oficire da bi organizovao domobrane«. Đuretić je »posudi«

⁵¹ Isto, 193.

⁵² Isto, 527.

⁵³ Isto, 566.

⁵⁴ Isto, 559.

⁵⁵ Zbornik, XIV/2. str. 175.

pretvorio u »posude«, pa ispada, kao da bi Pavelić »posudio« oficire Mihailoviću!⁵⁶

Dvije godine prije objavljivanja Đuretićeve knjige, 1983. je kao prvi dokument treće sveske Zbornika, XIV tom četničkih dokumenata, objavljeno pismo od 11. rujna 1943. kapetana Džakovića o ostajanju u važnosti dogovora između četnika i »tamošnje Hrvatske komande«. Na kraju je rečeno: »Nama su ovdje poznate mnoge stvari na osnovu kojih nalazimo za pametno i shodno, da se postigne zajednička saradnja — O tijem stvarima ovdje se ne može sada da govori. Pored toga, mi osećamo i jedan velik dug pažnje, obzirom na mnoge usluge, koje su nam Hrvatske vojne vlasti učinjele tokom zadnjih mjeseci.«

Tko, dakle, koga dezinformira i s kakvom namjerom?

Đuretić (II/185) je komentirao Titovo odbijanje da prihvati grupu Lukačevićevih četnika 1944. kao »kompromis koji vodi utapanju molilaca u idejno-politički drukčiji organizam, bez ikakvog prava na slobodni (sic) život, na učesće u vlasti«. Zaključak i ocjenu takvog stava, uz upućivanje na čitav kontekst autorovog izlaganja, mogu čitaoci svakako izvući sami.

Đuretić posvećuje posebnu pažnju i Sloveniji. Na žalost, njegovo poznavanje slovenske naučne literature više je nego oskudno. Od niza radova pokojnog prof. dra Metoda Mikuža koristi se jedino njegovim Pregledom razvoja NOB u Sloveniji objavljenim na srpskom već 1956, pretvarajući ime u Mikuš sa š (I/34). Drugi najveći autoritet za historiju NOB-a u Sloveniji prof. dr Tone Ferenc pojavljuje se samo jednom, i još i to pogrešno (II/9) prilogom, prevedenim na francuski i objavljenim u zborniku radova o okupacijskim sistemima u Jugoslaviji već 1963. Veoma su značajan (za autora doduše) izvor odnosno literatura Dedijerovi Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita (I/133), točnije Dedijerova bilješka o razgovoru s Edvardom Kocbekom. Međutim, na spomenutoj stranici 1217 drugog toma Novih priloga uopće nema ništa o djelatnosti VOS-a, partizanske sigurnosne i obavještajne službe, u toku rata. Koliko je autorovo neznanje o Sloveniji pokazuje i to da Lovru Kuhara, poznatog slovenskog pisca i istaknutog funkcionara KPJ, brka s njegovim bratom drom Alojzijem, nekadašnjim urednikom lista *Slovenec* i predstavnikom Slovenske ljudske stranke u emigraciji u Londonu.

Poznati koruski plebiscit 1920. god. autor premješta u 1922. god. (I/34). Suprotno dru Mikužu Đuretić tvrdi da su Štajerska i Gorenjska bile priključene Trećem Reichu (I/34). Bez osnova su Đuretićeve tvrdnje, a nisu ni dokumentirane napomenama, da se 1941. god. Narodno vijeće zalagalo »da pristupom Trojnom paktu izbjegnemo srpsku sudbinu« (I/34). Za Đuretića osnivanje »Protivimperijalističke fronte«, 27. aprila 1941, znači: »Partija je disciplinovano i na formalan način izražavala svoj 'privremeni' kurs, izazvan sporazumom Ribentrop—Molotov.« Preimenovanje te organizacije u Osvobodilnu frontu autor tumači da je time KPSI »nastavila da slijedi narodnofrontovske instrukcije Kominterne, pokazujući i strukturom vrha Fronte njene koalicione intencije« (I/35). Kako to da se — prema svim tim silnim direktivama Kominterne — to

⁵⁶ V. Đuretić, n. dj., II/16.

dogodilo samo i isključivo u Sloveniji, za autora, naravno, nije pitanje koji bi zaslužio istraživanje i odgovor.

Čak je naslov jedne glave u Đuretića više nego uvredljiv: »Slovenački modus vivendi sa okupatorima: između anacionalnog i nacionalno-defetističkog ponašanja« — »anacionalni« u tom kontekstu postaju — partizani, Osvobodilna fronta slovenskega naroda! Pozivajući se isključivo na Dedijerovu bilješku poslijeratnog razgovora s Kocbekom — mada tamo toga nema — Đuretić pripisuje VOS-u, kao da su bili u pitanju »komunistički obračuni sa raznim saradnicima okupatora«, koji su, opet prema Đuretiću, »pogadali i dio potencijalnih 'klasnih neprijatelja'«. Trebalo je da autor barem upozori čitaoce na zbornik referata sa savjetovanja u Ljubljani 24. i 25. studenoga 1976. pod naslovom: Zaštita narodnoosvobodilnega boja, Ljubljana 1979. Autorov komentar govori sam za sebe:

»Ove akcije su zajedno sa borbenim izazovima partizanskih jedinica dosta uticale na stvaranje atmosfere ideološke i klasne netrpeljivosti koja će u 1942. godini, u vezi sa pesimističkim stanjem savezničkih frontova, dovesti do psihološke i političke pometnje koja je davala za pravo i onima koji su čekali bolja vremena« (I/133).

Slovenska zaveza (I/134) — koju Đuretić kao uostalom i mnogi drugi autori van Slovenije pogrešno označava kao zveza (zaveza znači — zavjet, a zveza — savez!) svakako nije »sadržala vidne (sic) elemente građanske neposlušnosti«. Predike biskupa Rožmana protiv Osvobodilne fronte autor interpretira kao pozive na politički realizam! A svakako se »vaške straže« pojavljuju tek za vrijeme velike talijanske ofenzive u ljeto 1942, a ne već u siječnju i veljači 1942. god.

Dr Đuretić — pogrešno se pozivajući na dra Petranovića (II/59—60) — poznatu »dolomitsku izjavu« tumači tako, kao da su sve grupe i pojedinci u Osvobodilnoj fronti ne samo priznali avangardnu ulogu Komunističke partije Slovenije, već i »njen program, strategiju i taktiku«. To bi značilo ni više ni manje nego potpuno izjednačavanje Komunističke partije sa Osvobodilnom frontom ili potvrdu Staljinovih optužbi da se, eto, KPJ utapa u Narodnom frontu. Ukratko, Osvobodilna fronta koja je u historiji slovenskog naroda bez sumnje najviše dostignuće, za Đuretića je samo plod direktiva Kominterne: ali to su za autora i »stare avnojev-ske 'koalicione varke'« (II/146).

Posebno pitanje je opet kako autor rekonstruira, analizira i interpretira britansku politiku prema zbivanjima u Jugoslaviji u toku drugoga svjetskog rata. Prije toga treba ipak nešto reći o heurističkim i bibliografskim problemima u vezi sa Đuretićevom knjigom.

Osnovno je pravilo svakog istraživanja da treba prije dobro upoznati što širu relevantnu naučnu literaturu i štampane izvore.

Nitko do sada u jugoslavenskoj i svjetskoj nauci nije pokušao da napiše monografiju, koja bi obuhvaćala britansko-jugoslavenske odnose u toku drugoga svjetskog rata. Predavač na londonskom univerzitetu (School of Slavonic and Eastern European Studies), inače Amerikanac prof. dr Mark Wheeler gotovo je četiri godine svaki radni dan proveo u Public Record Officeu, to jest u javnom britanskom arhivu u Londonu, da bi

poslije gotovo deset godina istraživanja objavio svoju doktorsku disertaciju: *Britain and the War for Yugoslavia, 1940—1943*, New York 1980. Đuretić, doduše, taj rad spominje u uvodu, očito naknadno, jer ga i ubacuje iza napomene 278 na str. II/279 (i ne spominje u indeksu) a naslov citira sa čak četiri pogreške! (dodaje The pred Britain, umjesto sa Y piše Jugoslavia, izostavlja zarez i 1943. pretvara u 1944). Međutim, tom se knjigom uopće ne koristi.

Takve pogreške u prepisivanju naslova postoje i u spominjanju referata Marka Wheelera (to se ne kaže) na Trećem okruglom stolu britanskih i jugoslavenskih historičara u Londonu 1982. god. (II/142, nap. 124). Spominje se da je riječ o separatu, ali se ne kaže da je taj referat objavljen u knjizi: *Diplomacy and Intelligence during the Second World War. Essays in honour of F. H. Hinsley. Edited by Richard Langhorne*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1985, str. 184—218. Naravno, taj referat isto tako nije iskorišten.

Hans Knoll doktorirao je u ožujku 1983. na univerzitetu u Göttingenu s tezom: *Jugoslawien in Strategie und Politik der Allierten 1940—1943*, od ukupno 931 stranice. Ta knjiga je sada u štampi, a pristupačna je naučnoj javnosti u međuniverzitetskoj bibliotečnoj razmjeni disertacija. Naravno, taj rad je Đuretiću nepoznat, a vjerujem zbog jezičke barijere i nedostupan. Naime, pri prepisivanju i »posuđivanju« tuđih napomena u naslovima njemačkih autora ima toliko pogrešaka da je neznanje njemačkog jezika više nego očito.⁵⁷

F. H. Hinsley sa suradnicima objavio je već tri sveske opširnog rada, službene historije britanske obavještajne službe u drugom svjetskom ratu: *British Intelligence in the Second World War*. Suradnici su imali pristup i do onih izvora koji su naučnoj javnosti inače zatvoreni. Prvi dio trećeg sveska toga značajnog rada objavljen je na početku 1984. god. i 33. glava na str. 137 do 172 bavi se događajima u Jugoslaviji. Iz tih se podataka vidi sasvim jasno kako i kada su Britanci bili upoznati s kolaboracijom četnika Draže Mihailovića s okupatorom. Taj je rad isto tako nepoznat autoru i nije se njime koristio u svom radu.

Službena historija britanske vanjske politike u drugom svjetskom ratu Llewellyna Woodwarda, *British Foreign Policy in the Second World War*, treći svezak, pojavljuje se ipak u Đuretićevoj knjizi na više mjesta. Međutim, već prilikom prvog korišćenja (I/82, nap. 47) nailazimo na pogrešku i umjesto y u prepisivanju Đuretić, navodeći p.(age) umjesto str.(anica) s početničkom pogreškom »pozajmljivača« tuđih napomena razotkriva da taj rad nije barem na tom mjestu neposredno upotrebljavao. Edenovu poruku Titu u vezi s formiranjem zajedničke vlade Đuretić preuzima — kao i ostalih 257 dokumenata — iz zbornika *Tito—Churchill*, str. 311—312. U napomeni, navodeći samo arhivsku signaturu a ne zbornik, dodaje — »akribije« radi — kako Vladimir Velebit nije siguran je li taj telegram otpravljen.

⁵⁷ Neubacherovi se memoari Sonderauftrag Südost u napomeni 158 na str. II/49 pretvaraju u Sonderantrag: dakle umjesto poseban zadatak to postaje zahtjev! Warlimontov rad (II/194, nap. 4) navodi se kao Im Hauptquartier der Deutschen Wehrmacht umjesto Hauptquartier der deutschen Wehrmacht. Poznati njemački historičar Hans Adolf Jacobsen (I/51, nap. 95) postaje »Švedanin« Jacopson!

Međutim, Tito je neposredno prije svoga tajnog odlaska s Visa u Moskvu odgovorio Edenu na tu poruku. Na žalost, za taj Titov odgovor znamo samo iz Woodwardovog rada (III/347), jer je dokument R 15048/658/92 ostao zatvoren u Public Record Officeu; po svemu sudeći ne toliko zbog sadržaja odgovora, već komentara u Foreign Officeu! Prema tome, Đuretić nije pažljivo proučio 51. i 52. glavu toga Woodwardovog rada. Stajalo bi previše vremena i prostora ilustriranje, kako se Woodward inače neadekvatno koristi.

David Stafford napisao je pregled rada britanske uprave za posebne operacije (S.O.E. — Special Operations Executive) u knjizi: *Britain and European Resistance, 1940—1945*. London 1980; naravno nije izostavio Jugoslaviju. Phyllis Auty je već 1970. god. objavila svoju biografiju Tita, prevedenu na niz svjetskih jezika. Pod naslovom *Tito*, ta se biografija pojavila i u džepnom izdanju zbirke Pelicanovih knjiga. Ni taj rad nije privukao Đuretićevu pažnju. On je, doduše, u uvodu (I/9—10) napisao: »Više konkretno istorijske svjetlosti pružaju kazivanja sudionika jugoslovenskih zbivanja, posebno Čerčila, Maklejna, Dikina, Bejlja, Amerija [po Vuku trebalo bi fonetski — Emerija, nap. D. B.] i drugih, ali u njima je uglavnom afirmisana pozicija NOP kao pobjednika — i to kako u izboru činjenica tako i u interpretaciji događaja.« Dokaze autor ne navodi!

Ipak, od spomenutih autora se onda pojavljuje William Deakin i u kontekstu (I/271) dokazivanja njegove pristranosti za partizansku borbu, ili »nerazumijevanja specifičnih uslova u kojima se našao srpski narod« (I/44, nap. 74). Čak se i Churchillovi memoari (da i ne spominjemo memoare Edena, Macmillana, Cadogana, Colvillea itd.) vrlo oskudno koriste, a ne ukazuje se ni na njegovo poslijeratno »razumijevanje« za Mihailovića: što bi inače bilo u kontekstu općih nastojanja autora.

Basil Davidson, nekadašnji šef jugoslavenske sekcije S.O.E. u Kairu, objavio je nove vrlo značajne memoare već 1980. god., *Special Operations Europe*. Prevedeni su i na hrvatsko-srpski i dragocjeni su i kao svjedočanstvo o nastanku Kebleovog memoranduma i njegova uručivanja 30. siječnja 1943. Churchillu o potrebi uspostavljanja veza s partizanima. Međutim, Đuretić je na Davidsona naišao jedino u Sećanjima Vladimira Velebita!

Autor u uvodu (I/10) piše: »Za kritičku ocjenu građanskog sukoba [sic] i posebno njegove međunarodne dimenzije značajna su i djela jugoslovenskih emigranata (S. Jovanovića, K. Fotića, K. St. Pavlovića, I. Jukića, V. Mačeka, I. Meštrovića, Radoja i Živana Kneževića, I. Avakumovića, B. Karapandžića i dr.).« Koji su ti radovi, kakva je njihova vrijednost, značaj i vjerodostojnost, o tome čitalac ne saznaje ništa. Slažem se s autorom da je potrebno koristiti se tim radovima ali ih i kritički vrednovati, a ne — preuzimati njihovu »kritičku ocjenu građanskoga sukoba«! Međutim, Stevan Pavlowitch, sin Kostin, historičar i profesor univerziteta u Velikoj Britaniji nije spomenut ni po imenu, ni sa nekim od svojih radova. Živan Knežević spominje se (I/21) kao izvor za Rooseveltovu poruku knezu Pavlu od 22. ožujka 1941, umjesto relevantnog američkog dokumenta! Međutim, braća Radoje i Živan

Knežević, obojica sada već mrtvi, napisali su i objavili 1981. god. u Seatlu u SAD veliko djelo: Sloboda ili smrt. Koristili su se i dokumentacijom iz Public Record Officea. Njihov je rad interesantan zbog održavanja veza s Dražom Mihailovićem i poslije povlačenja savezničkih misija. Taj rad Đuretić isto tako ni ne spominje, a izostavlja i poznatu knjigu publicista Davida Martina: Patriot or Traitor, objavljenu već 1978. u Stanfordu pod patronažom Hooverove institucije.

Ne bih posebno nabrajao i spominjao memoare pojedinih istaknutih četničkih vojvoda i oficira kao Zvonimira Vučkovića, Nedeljka Plečaša, Vlade Vladislavljevića, itd. Uistinu, nije lako na jednom mjestu doći do sve literature emigrantskog porijekla. Međutim, pri monografskoj obradi potrebna je barem »bibliographie raisonnée«. Doduše, već je ranija kritika zamjerala autoru, konkretno dr Venceslav Glišić u debati u Zajednici nauke SR Srbije, da nije posebno naveo pregled korištenih knjiga i izvora. Na žalost, u posljednje vrijeme to nije slučaj ni s drugim autorima u nas.⁵⁸

Jugoslavenski i britanski historičari dosad su održali već četiri okruga stola, počevši već 1976. u Imperijalnom vojnom muzeju u Londonu. Drugom okruglom stolu u Kuparima 1978. prisustvovao je i autor Veselin Đuretić. Pojedini referati i izvještaji s tih skupova objavljeni su u *Jugoslavenskom istorijskom časopisu*, *Časopisu za savremenu povijest*, *Zgodovinskem časopisu* itd. i prema tome dostupni su naučnoj javnosti. Od svega toga autor u jednoj jedinoj napomeni (II/28, nap. 76) spominje Kljakovićev referat u Kuparima. A mogao je — da je htio — da u arhivi Jugoslavenskog komiteta za istoriju drugog svjetskog rata, koja se čuva u Institutu za savremenu istoriju, isto tako dođe do neobjavljenih referata, kao što se koristio arhivskim izvorima, prikupljenim za *Titova Sabrana djela* ili onim, što ih je Institut za savremenu istoriju predao Saveznom sekretarijatu inostranih poslova kao dokumentaciju o međunarodnoj djelatnosti Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. Đuretić u uvodu (I/8) korektno navodi (to je propustio u drugom izdanju svoje Vlade na bespuću) da je upotrijebio zbirku mikrofilmova iz National Archives iz Washingtona prof. dra Jovana Marjanovića. Zapravo, autor je iskoristio, koliko sam mogao da izbrojim, 68 dokumenata iz te kolekcije. Međutim, neki od tih upotrijebljenih dokumenata objavljeni su već u kolekciji američkih diplomatskih dokumenata Foreign Relations of the United States. Svakako, trebalo se prvo pozvati na objavljene izvore. Ta se zbirka, međutim, ne spominje i ne koristi se u Đuretićevom radu.

Slično je i sa štampanim izvorima, koji su objavljeni u nas. Najveći dio Đuretić preuzima iz zbornika britanskih dokumenata Tito—Churchill, strogo tajno, Zagreb i Beograd, 1981, i to 257 dokumenata. Pri tom je pokazao vanrednu preciznost, jer je uspio prepisati čak i beznačajne štamparske pogreške kada je umjesto / upotrijebio crticu ili prepisao pogrešan broj dokumenta! Već je konstatirano da je 119 dokumenata

⁵⁸ Npr. *Branke Petranović*, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941—1945)*, Beograd 1983; *isti* i *Momčilo Zečević*, *Jugoslavija 1918—1984*, Beograd 1985; *Bogdan Krizman*, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978; *Jovan Marjanović*, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Zagreb, Beograd 1979, itd.

objavljenih u Titovim Sabranim djelima, navedeno prema arhivskim signaturama, ili (iznimno) prema Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Iz tog Zbornika, tom XIV, gdje se objavljuju četnički dokumenti, korišteno je 19 dokumenata. Iz zbornika Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu (urednici dr Bogdan Krizman i dr Branko Petranović) preuzima se 36 dokumenata, koji se navode prema arhivskim signaturama. Sve u svemu, bez pretenzija da je to konačan broj, 527 u knjizi korištenih dokumenata već je ranije objavljeno.

Ako je Đuretić korektno naveo da se koristio kolekcijom dokumenata iz američkog arhiva prema izboru pokojnog prof. dra Jovana Marjanovića, ništa nije rečeno što je s onim dokumentima u izboru istog istraživača koji su u kopijama ostavljeni u Arhivu Srbije. Đuretić je — a da to nije spomenuo barem u uvodu — kao rezultat vlastitih istraživanja naveo i 98 dokumenata koje sam svojedobno, poslije korištenja u seriji u *Vjesniku u srijedu* 1972. i 1973. god., dao na raspolaganje grupi stručnjaka, koja je prikupljala dokumentaciju za Titove memoare. Svakako, bilo bi bacanje i finansijskih i deviznih sredstava i trošenje vremena, kada bi se ponovo istraživalo već istraženo. Međutim, nije korektno tuđi istraživački rad prisvajati i predstavljati kao vlastiti.

Ako je u pitanju »naučno poštenje«, na koje se inače Đuretić poziva u spomenutoj debati u Zajednici nauke SR Srbije,⁵⁹ treba istaći da se služi »pozajmljivanjem« niza tuđih napomena, ostavljajući trag te rabote stranim načinom citiranja paginacije.⁶⁰ Na žalost, i takav »manir« nije nešto izuzetno novo na našim meridijanima. Toga je bilo i ranije kod većih naučnih autoriteta u nas — ali bez početničkih grešaka.

Đuretić prema rednim brojevima navodi 1690 napomena: četiri se pojavljuju dodatno kao stari broj plus a; znači ukupno 1694 napomene. To, svakako, mora da impresionira laika pa čak i historičara, ako nije stručnjak za taj period ili nije sam istraživao u spomenutim stranim arhivima. Akademik dr Vladimir Dedijer je u svom već spomenutom pismu Srpskoj akademiji nauka i umetnosti kao konačni recenzent naglasio: »[...] ostajem uveren da se radi o veoma značajnom ostvarenju koje je donelo niz dosad nepoznatih dokumenata, važnih za razumevanje naše novije istorije«.

Međutim, prema detaljnom pregledu naučne aparature od 1694 napomene riječ je o 323 u Jugoslaviji (!) »nepoznatih« dokumenata iz Public Record Officea: ni taj broj, naravno, nije za zanemarivanje, ali nema kapitalno značenje. Na žalost, i generalna korespondencija Foreign Officea pod oznakom FO 371 nije sistematski ni pregledana ni korištena u tom Đuretićevom opusu. Za razumijevanje, analizu i interpretaciju politike britanske vlade potrebno je izučiti niz fondova, koje autor čak ni ne spominje, a morao se s njima upoznati barem u popisnicima fondova u Public Record Officeu. U kolekcijama Foreign Officea, osim generalne

⁵⁹ Republička zajednica nauke, n. dj., str. 47.

⁶⁰ Usporedi V. Đuretić, n. dj., I/21, nap. 19; I/51, nap. 95; I/59, nap. 124 (prezime na engleskom originalu je Tomasevich a ne Tomašević. Dr Đuretić koristi se u napomenama i originalom i hrvatskim prijevodom što dodatno upućuje na »posredno« korištenje tog rada); I/75, nap. 23 i 25; I/81, nap. 46; I/82, nap. 47 itd.

korespondencije, postoji još niz značajnih fondova, kolekcija pojedinih funkcionara npr. Avon Papers, dokumenti britanskog ministra vanjskih poslova Anthonyja Edena, fond uprave za psihološko ratovanje, vrlo značajan za razumijevanje ciljeva, taktike i metoda britanske propagande u drugom svjetskom ratu (Political Warfare Executive), dalje fond britanske ambasade pri raznim kraljevskim izbjegličkim jugoslavenskim vladama. Takozvani Churchillovi dokumenti, pod oznakom PREM 3, kapitalno su značajni, pogotovo su to zapisnici sjednica britanske vlade i kolekcija memoranduma, korištenih na tim sjednicama. Niz ureda pri predsjedništvu vlade, tzv. Cabinet papers, prijeko su potrebni, npr. CAB 65 i CAB 66, fond načelnika štabova, itd.

Osim toga, pojedini papiri S. O. E. ipak su sačuvani u raznim vojnim dokumentima. Allied Forces Headquarters (WO 204) saveznički glavni štab na Sredozemlju ima više od 11.000 fascikla i razna odjeljenja toga štaba bavila su se vrlo detaljno i Jugoslavijom. Riječ je prije svega o obavještajnom odjeljenju, političkom sekretarijatu vrhovnoga savezničkog komandanta, odjeljenju za specijalne operacije itd. Iz britanskog ministarstva rata nepogrešiva je za istraživača kolekcija 37, misije WO 202, fascikli 128-521, Alexandrovi dokumenti WO 214. Uostalom, o svemu tome referirao sam već 1977. god.; referat je objavljen i autoru, koji je i sam bio u Kumrovcu na savjetovanju »Tito i revolucija«, nije nepoznat. Treba, međutim, dodati da su u međuvremenu deklasificirani mnogi dokumenti S. O. E. i vraćeni u fascikle generalne korespondencije FO 371, a da to nije posebno označeno. Dostupni su sada i dokumenti Savezničkog glavnog štaba na Srednjem istoku, direktorata vojno obavještajne službe, direktorata vojnih operacija, da dalje ne nabrajam.

Sve u svemu, u pitanju su doslovce stotine tisuća dokumenata i za njihovo savjesno pregledavanje i korištenje potrebne su godine i godine istraživačkog rada i golema devizna sredstva za xeroxiranje, ako kopiranje jedne jedine stranice danas stoji već oko 120 deviznih dinara. Zvuči nametljivo i pretenciozno, ako se autor (Englezi kažu »selfcompliments«) hvali tisućama i tisućama dokumenata, koji, navodno, stoje iza njegovih teza, interpretacija, reinterpretacija, inovacija i videnja. Bilo bi uvjerljivije i skromnije, ako bi on, koristeći se popisnicima u Public Record Officeu, korektno naveo čime sve nije mogao da se koristi i zbog čega nije.

Međutim, čak ako su u pitanju objavljeni britanski dokumenti, autor je svjesno »preskakao« sve one dokumente, koji se nisu slagali s njegovim »stavovima«. Njegove glavne interpretacije i videnja uostalom nisu ni zasnovani na dokumentaciji, na izvorima ili literaturi, iako su neki od njih i točni i lucidni. U biti, autor je vrlo kritičan prema britanskoj politici, jer je odlučila poduprijeti partizane i odbaciti četnike. On smatra da su Englezi bili nepopularni u Srba već zbog svog stava prema istočnom pitanju; ne obrazlaže da se konferencija ambasadora u Londonu pred prvi svjetski rat suprotstavila izlasku Srbije na more uz priključenje sjeverne Albanije! Winston Churchill je prema Đuretiću još prije drugog svjetskog rata »ogledao svoje pero na liniji propagandističkih predstava o 'velikosrpskoj hegemoniji' i kraljevskoj diktaturi« (II/240). Umjesto da pažljivo rekonstruira odnose u »velikoj alijansi« Đuretić spočitava bri-

tanskoj vladi smušenost i naivnost kada je zatražila od sovjetske vlade pomoć za prebacivanje svoje misije partizanima. Autor čak smatra da je britanska vlada donosila svoje odluke pod utjecajem ljevičarske propagande i naročito srpsko-hrvatskih emisija B. B. C., kao da je riječ o velikoj konspiraciji iz Moskve i kao da nije upravo britanska vlada sama usmjeravala rad londonskog radija za vrijeme drugoga svjetskog rata! Đuretić se poveo za formulacijama frustriranih kraljevskih diplomata u emigraciji koji su svugdje vidjeli komunističku zavjeru, ako su se partizani uopće spominjali kao borci protiv okupatora, a ne četnici Draže Mihailovića. Ta se tendencija, doduše, uočila već u njegovoj ranijoj knjizi *Vlada na bespuću*. Dok npr. Đuretić na str. II/59 još korektno konstatira da je upravo Purić, predsjednik kraljevske izbjegličke vlade, u pismu kralju (zapravo kraljici Mariji a ne kralju Petru)⁶¹ reagiranje na odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a »nazvao orkestrom« i na tu Purićevu formulaciju se ponovo vratio (II/94), to kasnije postaju i njegove »naučne ocjene«. Tako nailazimo na »iseljenički propagandni hor« (II/155) ili na Titov »propagandni orkestar« (II/157), »hor privrženika viškog čina« (II/151).

Đuretićeva ocjena poslije »naučnog« istraživanja (II/33) glasi: »Igram je sovjetska diplomatija postizala osnovni cilj: slobodu akcije da nastavi politiku afirmacije NOP-a, i to uz britansku asistenciju!« A to nije ništa drugo do »prepjevana« Purićeva ocjena u njegovom pismu kraljici: »Zvanična Rusija držala se do sada u pozadini cele igre prema nama, prepustajući Englezima da vrše posao za nju i čine na nas pritisak.«⁶² Božidar Purić, kako sam piše kraljici Mariji, spočitnuo je britanskom premijeru Winstonu Churchillu da su dokazi o kolaboraciji Mihailovića »partizanski falsifikati«.⁶³ Đuretić ne posvećuje nikakvu pažnju, naprosto ignorira brojne izvještaje britanskih misija, i pri partizanima i pri četnicima, ali daje decidan naslov jednom odjeljku »Igra izvedena iz Čerčilovih političkih iluzija: partizanska 'režija' izvještaja prvih britanskih predstavnika« (I/266). Autor, bez ukazivanja na izvor, kategorički tvrdi za Tita: »Promoćurni komandant NOV i POJ [...] je još odlučnije putem filtriranih, tendencioznih informacija, nastavio da 'misionare' koristi u sopstvene revolucionarne svrhe« (II/18). Jevtić, kraljevski ambasador u Londonu, nije dobivao na uvid izvještaje britanskih misija ali »znao« je da su »izvještaji britanskih misija frizirani« (II/41). I tako, karakteristično, kao »fatalna žena« za Đuretića (ali prije svega za četnike) major Farish postaje (II/203) »fatalni Farish« (II/203). Dokument emigrantske kraljevske vlade postaje za Đuretića primarni izvor (II/116) za tvrdnju da je u ožujku 1944. McDowell (autor pogrešno piše MacDowell) »poslije razgovora sa Purićem javljao, da su svi (sic) navodi britanskih predstavnika o partizanima gole izmišljotine«. I sa žaljenjem Đuretić piše: »Pu-

⁶¹ Jugoslovenska vlada u izbeglištvu 1943—1945. Priredio Branko Petranović, Zagreb, Beograd 1981, 291.

⁶² Isto, 295. Pozivajući se na isti dokument, navodeći samo arhivsku signaturu, Đuretić, n. dj., II/96 piše: »Jedino je Purić jasno vidio sovjetsku taktiku obavljanja sopstvenih poslova pomoću suparnika.«

⁶³ Isto, 292.

ričeve optužbe da su brigadirovi dokumenti 'obični partizanski falsifikati' niko nije slušao« (II/72).

William Deakin, poslije rata unapređen u plemićki stalež s titulom sir, stigao je u činu kapetana usred »pete ofanzive«, u noći 27. na 28. svibanj 1943, na Durmitor u Vrhovni štab NOV i POJ. Kako je svojedobno pomagao Churchillu kao historičar pri pisanju obiteljske kronike o obitelji Marlborough, a poslije drugoga svjetskog rata i u prikupljanju građe za Churchillove memoare, svakako je bio jedan od bliskih suradnika pokojnog britanskog premijera. Kao šef misije »Typical« prošao je epopeju bitke na Sutjesci i pukim slučajem ostao živ a i kasnije prilikom bombardiranja na Glamočkom polju, 27. novembra 1943, odakle je trebalo da poleti avion Dornier sa članovima prve partizanske misije, upućene u saveznički štab u Egipat.

Emigracija, prije svega četnička, sada i u engleskoj publicistici neprestano napada Deakina kao glavnog »krivca« za promjenu britanske politike, za »žrtvovanje« Mihailovića,⁶⁴ kao da su se velike odluke te vlade donosile isključivo na osnovi izvještaja i preporuka jednog jedinog čovjeka. Štoviše, sada je poznato da su Deakinovi izvještaji bili u Foreign Officeu redigirani tako da su otupili oštricu njegovih zapažanja.⁶⁵

U taj »propagandni orkestar« — da parafraziramo autorovo prepjevanje Purićeve formulacije — uključio se i dr Đuretić. Tridesetogodišnji Deakin, gotovo decenij stariji od mnogih partizanskih komandanata, prema Đuretiću »obavještavao je sa mladalačkim ushićenjem svoje pretpostavljene o svemu što se zbivalo oko njega, o onome što je čuo iz usta Vrhovnog komandanta Tita« (I/271).

Đuretić se nije pozvao na Deakinovu knjigu Bojovna planina,⁶⁶ gdje su stvari drukčije prikazane, naime razlozi zašto je odbio ponuđeno saslušavanje zarobljenih četničkih funkcionara. Đuretić (I/271) suprotno Deakinovu iskazu zaključuje: »Britanac je već poslije dva mjeseca bio toliko uvjeren u ove dokaze da je kategorički odbio ponuđeni mu razgovor sa zarobljenim četnicima (nije želio da ima 'bilo kakvu vezu sa njima').« Nitko, međutim, nije otišao još tako daleko kao Đuretić, kada je Deakinovu skepsu u Mihailovićeve eventualnu spremnost za sklapanje ugovora s partizanima, tumačio ovim riječima: »Bila je to 'preventiva' — očigledno usaglašena sa dobro informisanom Moskvom o britanskoj politici — koja je imala za cilj da se potkopa nova londonska strategija: aranžirati partizansko-četničko ujedinjavanje bez posrednika, ali da se to nigde javno ne ispolji!«

Takvo tumačenje sugerira čitaocu zaključak da je William Deakin, predstavnik S. O. E. u Vrhovnom štabu, zapravo radio prema direktivama sovjetske obavještajne službe! Kada bi Đuretić uspio da tu »očiglednost« i dokaže i da otkrije »petog čovjeka« uz dosad otkrivena četiri sovjetska obavještajca u britanskom establishmentu, njegova bi se slava pročula mnogo dalje od sadašnjeg negativnog publiciteta. Ali, u suprotnom, on

⁶⁴ Nora Beloff, *Tito's Flawed Legacy*, London 1985, 95—97.

⁶⁵ F. H. Hinsley, n. dj., III, 161.

⁶⁶ F. W. Deakin, n. dj., 94.

bi u civiliziranom društvu i sudski odgovarao zbog klevete, a knjiga bi mu bila konfiscirana!

Točno je da je zajednički obavještajni komitet (Joint Intelligence Committee) na svojoj sjednici 22. ožujka 1943. raspravljao o mogućnostima da se Tito i Mihailović saglase i poslije kapitulacije Italije zajednički istupe protiv Nijemaca. Takve su pretpostavke poslije poraza, koji su partizani zadali četnicima nakon završetka bitke na Neretvi, znatno oslabile, a još više za vrijeme bitke na Sutjesci. Sve više su iz »najtajnijih izvora« stizali dokazi o četničkoj kolaboraciji s Nijemcima, iako je bilo i nekih izoliranih četničko-njemačkih sukoba. U listopadu 1943. prevladalo je raspoloženje protiv Mihailovića u krugovima vojnoobavještajne službe i S. O. E. u Londonu.⁶⁷

Pukovnik William Bailey, do dolaska brigadira Armstronga šef, a kasnije politički savjetnik u savezničkoj misiji u štabu Draže Mihailovića, napisao je svoj završni izvještaj više od stotinu stranica nevjerojatno detaljno i analitički. Taj je izvještaj djelomično pristupačan naučnoj javnosti, ali namjerno neću navoditi arhivsku signaturu. Izvještaj se odnosi na period od 25. prosinca 1942, kada se padobranom spustio u Mihailovićev štab, do evakuacije blizu Cavtata, 14. veljače 1944. U aneksu A toga izvještaja je 9 priloga: a) historijski, b) administrativni, c) o politici (britanska politika prema Mihailoviću i moralni problemi te njihove praktične implikacije), d) politički (kolaboracija, Mihailovićeva politička organizacija, kralj Petar i izbjeglička vlada, politički trendovi u Jugoslaviji), e) ličnosti, f) propaganda, g) tehnički, h) opći i konačno, i) — zaključak!

Postoji i niz još posebnih priloga u aneksu B, npr. prilog: br. 3 o britanskom održavanju veze s Mihailovićem; br. 4 o Baileyevim službenim putovanjima kroz Jugoslaviju; br. 5 o autorovoj evakuaciji iz Jugoslavije; br. 25 o sanitetskoj službi, zdravlju i higijeni; br. 28 o transportu itd. Bilo bi, svakako, korisno taj izvještaj — i niz drugih — objaviti u cjelini u odgovarajućoj kolekciji izvora.

Sačuvani su i pristupačni čak i originalni Deakinovi izvještaji o četničkoj kolaboraciji, neki još u rukopisu, kao i dokumenti, koji su, eto, i prema »naučnom« saznanju Đuretića — »korisne dezinformacije«! Dalje, niz Baileyevih depeša iz Mihailovićevog štaba, saslušanja zarobljenih njemačkih oficira, koji su bili u kontaktu sa četnicima, korespondencija ambasadora Fotića s raznim četničkim liderima, cenzurirana i prevedena na engleski, izvještaji četničkog pukovnika Mladena Žujovića itd.

Značajno je da je sada konačno pristupačna naučnoj javnosti tzv. PLOZ serija depeša A i B, u kojima je Hudson rezimirao svoja iskustva od povlačenja iz Užica 1941. god. do dolaska pukovnika Baileya potkraj 1942. god., s poraznom kritikom Mihailovićeve organizacije i unutrašnjih odnosa. U vrijeme posljednjih istraživanja pokojnog prof. dra Jovana Marjanovića, na početku 1970. u Londonu, ti dokumenti još nisu bili pristupačni, pa Đuretić u Arhivu SR Srbije nije mogao da naiđe na kopije tih dokumenata, a sam istraživanja u Londonu nije ni obavio.

Međutim, šef britanske vojne misije pri jedinicama NOV i POJ u Srbiji, major John Henniker-Major (Đuretić je prezime prepolovio u Henniker

⁶⁷ F. H. Hinsley, n. dj., 148—152.

i pisao sarao o njegovom najavljenom dolasku u Srbiju (II/95) napisao je isto tako vrlo detaljan analitički završni izvještaj, sačuvan u fondu WO 202, a u glavnim crtama saopćen i Foreign Officeu. Prema tom diplomatskom dokumentu (FO 371/48809, R 3361/6/92), pohranjenom u kopiji i u arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, dao sam opširan prikaz već 1973. u br. 1102—4 *Vjesnika u svijetu*. Po svemu sudeći, opservacija i zaključci toga britanskog majora, danas lorda, nisu se uklapali u »videnje« i »reinterpretacije« autora i jednostavno su — ignorirani!

Ako već nije ni pokušano vlastito istraživanje u National Archives and Records Service u Washingtonu, D. C., trebalo je da Đuretić barem pokuša otkriti one izvještaje američkog pukovnika O. S. S. Roberta Mc Dowella, šefa obavještajne misije kod Draže Mihailovića u ljeto i ranu jesen 1944, koji su sada pristupačni u Public Record Officeu u Londonu. Tu je sada u cjelini dostupan i izvještaj poručnika Kramera, koji je sa četničkim jedinicama išao u susret Crvenoj armiji, pa su ga Rusi brzo evakuirali i preko Sofije poslali natrag njegovim pretpostavljenim. Da o završnom izvještaju brigadira Armstronga, šefa britanske misije u štabu Draže Mihailovića, ni ne govorim. Evo nekoliko opservacija majora J. Henniker-Majora:

»Planinski su područja prije 1941. bila uporišta četničke organizacije i poslije poraza u travnju podigla su se pod vodstvom četnika. Mnogi su htjeli pružiti otpor neprijatelju, više ih se diglo zbog ratničke tradicije, koja je proizlazila iz neobične ljubavi prema vatrenom oružju i prirodne odbojnosti prema teškom radu, a ne iz neke želje za stvarnom borbom. Mnogi od onih prvih povukli su se iz četničkoga pokreta pošto je postala jasna njegova politika neotpora, ali veliki broj ovih nije se htio angažirati ni za koju drugu stranu, sve dok im ta strana opipljivim akcijama potpuno nedvosmisleno ne dokaže da ona zaista želi borbu s neprijateljem i da je može uspješno voditi. [...] Partizani su nastojali ujediniti narod pod parolom 'Smrt fašizmu!', a njihov stav prema drugim pitanjima bio je da mogu čekati rješenje dok narod ne izrazi svoje želje poslije rata. S tim je bila čvrsto povezana tolerantnost prema svim neprijateljima, osim fašistima. Na četnike se gledalo kao na ljude koji su se većinom podigli iz poštene želje da pruže otpor neprijatelju, ali su ih njihovi vođe poveli krivim putem. Mnogi partizani imali su rođake među četnicima, a mnogi od njih i počeli su kao četnici. Zato su u svako doba bili spremni primiti u svoje redove svakog četnika koji je imao čistu prošlost i koji je bio spreman priznati greške i pridružiti se borbi protiv neprijatelja. [...]

Ovdje se nije tako jako osjećalo, kao drugdje u Jugoslaviji, da se partizani bore za bolju Jugoslaviju. Srbi, sa stanovitom zabrinutošću da od 1941. nešto nije u redu, bili su u cjelini zadovoljni svojim privilegiranim položajem i nije ih podgrijavalo nikakvo oduševljenje da ga promijene. Nadalje, bilo je malo znakova onoga zanimanja za odgoj i izgradnju koji su drugdje bili tako izraženi.

U Srbiji je zato stanovništvo, čak i u jakim partizanskim područjima, davalo opći dojam apatije, i činilo se da se, a po mojem mišljenju tako je i bilo, negativno uspoređuje s Crnogorcima, Bosancima i Hrvatima.

[...] Unatoč nedostatku fanatizma, nedostatku discipline i, u početku, nedostatku prave organizacije, Srbi su se borili s neprijateljem zato što imaju, vjerojatno više nego druge rasne grupe u Jugoslaviji, jak osjećaj patriotizma prema Srbiji, ako ne i Jugoslaviji, i mnogo teže podnose vlast stranaca. Taj patriotizam, a još više neka vrsta divljeg individualizma, bio je osobito duboko usađen u seljacima koji su činili okosnicu pokreta«, pisao je, između ostalog, major Henniker-Major.

Na drugom mjestu toga izvještaja čitamo: »Kad bi se četnici i partizani borili, mnogi bi na silu mobilizirani seljaci iskoristili prvu priliku ili da prebjegnu partizanima ili da se vrate kućama, pa je ljeti 1944. tekla neprekidna struja četnika u partizanske redove. [...] Samo je iz Leskovca u prvoj polovini rujna bilo više od 1000 četničkih dezertera partizanima.« Ni u tom ni u drugim izvještajima britanskih oficira za vezu nisam našao oznaku o »četničkom antifašizmu«.

Uostalom, Elisabeth Barker je u svom referatu na Drugom okruglom stolu britanskih i jugoslavenskih historičara 1978. u Kuparima detaljno referirala o Srbiji u 1944. god. prema britanskim izvorima i ocjenama. U nas su, u Zagrebu, u prijevodu objavljene njezine knjige Churchill i Eden u ratu i Britanska politika prema Jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu. Pretpostavljam da je radi diskreditiranja te poznate autorice, jednog od vodećih britanskih stručnjaka za pitanja Balkana, a prije svega i Jugoslavije, Đuretić napisao da je »stav Barkerove u prilog četničkog lidera sadržavao neke smušene predstave i ideje«.⁶⁸

Iz Đuretićeovog rada čitalac neće moći dobiti ni obavještenje o dosadašnjoj naučnoj literaturi, ni o analizi i interpretaciji izvora, dostupnih u Public Record Officeu; zašto, u kakvim uvjetima i s kakvim ciljevima je britanska vlada mijenjala svoju politiku i prepustila četnike Draže Mihailovića njihovoj sudbini. Još je neadekvatnije analizirana britanska politika prema narodnooslobodilačkom pokretu.

Glavna je Đuretićeva briga da »naučno« dokaže stare propagandne teze crne propagande svih boja još iz doba rata, kako su, eto, komunisti prevarili i narod i zapadne saveznike raznim koalicionim varkama. Boljševičkom »monolitnošću« spriječili su svaki uistinu slobodan život i nisu htjeli da podijele vlast sa četnicima. Njihov je ekstremizam, eto, doveo do četničke reakcije i »modusa vivendi« s okupatorom raznorodnih građanskih snaga. Štoviše, Komunistička partija Jugoslavije — ili prema Đuretiću još prije njegova isključenja iz SKJ »Tito [...] i njegova partija« — svoju je politiku vodila na liniji antisrpsva (I/16, 23, 119, 212, 223 itd.).

Đuretić je vrlo samouvjereno izjavio u debati u Republičkoj zajednici nauke i ovo: »Ostajem pri stavu da je politika Londona prema Jugoslaviji bila bez svoje filozofije, da je Čerčil bio njen smušeni kormilar: da je u svakom pogledu nadigran od strane Staljina i Kremlja, da svoju kontra-revolucionarnu politiku nikada nije osmislio do kraja. Želio bih o ovome čuti glas britanske nauke i naučne javnosti. Uvjeren sam da će on u osnovi podržati moje viđenje.

⁶⁸ V. Đuretić, n. dj., I/244. Usporedi D. Biber, ocjenu u *Danas*, br. 208 i 209.

Čerčil ne bi doživio nekoliko iznenađenja da su njegovi predstavnici kod partizana imali jasne kontrarevolucionarne zadatke: na našu sreću, jer bi oslobodilačka borba prošla i kroz dodatne teškoće.⁶⁹

Na sreću, historija kao nauka ne bavi se »stavovima«, ni »videnjima«, već brižljivim prikupljanjem i analizom *svih* dostupanih izvora i njihovom kritičkom interpretacijom. Naravno, ako su njezini poslenici doista poklonici muze Clio, a ne pisci političkih pamfleta u naučnom ruhu!

Kada je Churchill objašnjavao Rooseveltu svoju politiku »fifty-fifty« sa Staljinom, 11. listopada 1944. zapisao je između ostalog: »Apsolutno je nužno da pokušamo postići zajedničko mišljenje o Balkanu, kako bismo mogli izbjeći da građanski rat izbije u više zemalja, kada bismo vjerojatno Vi i ja simpatizirali s jednom stranom, a ujak Joe [tj. Staljin] s drugom.«⁷⁰

Zapravo, građanski je rat poslije oslobođenja izbio na Balkanu samo u Grčkoj. Churchill je doista bio razočaran rezultatima svoje politike u Jugoslaviji još prije kraja drugoga svjetskog rata. U zborniku britanskih dokumenata Tito-Churchill niz je dokumenata koji omogućuju rekonstrukciju i analizu Churchillovih kolebanja i razilaženja sa sekretarom vanjskih poslova Edenom.

»Ugasila se moja sklonost prema Jugoslaviji — pisao je Churchill 11. ožujka 1945, neposredno poslije formiranja privremene vlade DFJ — koja kao država mora počivati na temelju sporazuma Tito-Šubašić itd. S druge strane, nadam se da još možemo spasiti Italiju od boljševičke kuge.« Tito bi trebalo »da se sam kuha u svojim planinama u balkanskom sosu koji je gorak.«⁷¹

Edenovo mišljenje, međutim, bilo je drukčije: »Naša sadašnja politika prema Jugoslaviji je, smatram, realistična i nije pretjerano ambiciozna. Ona uvažava činjenicu da za naš Jugoslavija nema isti dugoročni strateški i politički značaj kao Grčka, ili, što se toga tiče, Italija, i da se Jugoslavija nalazi izvan, ili bolje rečeno, na rubu područja našeg najvećeg interesa. [. . .] U Jugoslaviji ne postoji neka druga snaga iza koje

⁶⁹ Republička zajednica nauke, n. dj., 49. *Politika*, 17. siječnja 1986. izostavlja bez znakovna navoća Đuretićevu misao: »Želio bih o ovome čuti glas britanske nauke i naučne javnosti. Uvjeren sam da će on u osnovi podržati moje viđenje.« Dr Petranović (isto, 60) primijetio je: »Kako ti ne shvataš da je to zemlja koja nema oficijelne historiografije, koja bi se ravnala prema tvojim otkrićima.« Međutim, dr Savo Skoko (isto, 63) postavio je »Petranoviću pitanje: bi li Čerčil, da je pouzdano znao da se iza NOP-a krije socijalistička revolucija čiji je glavni cilj rušenje kapitalističkog poretka u Jugoslaviji, pomagao taj pokret kako ga je pomagao?« Kao da nitko od tih diskutatora nije proučio objavljeni Macleanov izvještaj od 7. studenog 1943 (znači na godišnjicu oktobarske revolucije!), da »u stvari sve ključne položaje drže članovi Komunističke partije i oni diktiraju politiku. Pod uvjetom da su spremne prihvatiti komunističku hegemoniju i slijediti liniju Partije, ostale partije i institucije se toleriraju i potiče ih se da se priključe zajedničkoj fronti, iako ih bez sumnje na kraju očekuje Gleichschaltung« (Tito—Churchill, 33).

⁷⁰ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. Edited by Francis L. Loewenheim, Harold D. Langley, Manfred Jonas, London 1975, 584. Usporedi i str. 587.

⁷¹ Tito—Churchill, 492.

bismo stali. Ni kralj Petar, ni Mihailović, ni bilo tko drug. nema dovoljnu podršku.⁷²

Potkraj 1945. pojavili su se članci s tvrdnjom da je Churchill u Bruxellesu izrazio svoje razočaranje Titom, jer nije poštivao sporazum sa Šubašićem: »Sada sam svjestan da sam učinio jednu od svojih najvećih grešaka u ratu«, citirale su se navodne Churchillove riječi u magazinu *Time & Tide* od 29. prosinca 1945, pozivajući se na belgijski časopis *Europe-Amérique* od 13. decembra 1945, inače ocijenjen kao senzacionalistički tjednik. Tadašnji načelnik jugoslavenskog deska u Jugoistočnom odjeljenju Foreign Officea J. R. Colville sumnjao je da se Churchill ikada javno tako izrazio, iako je valjda tako i mislio.⁷³

Osım spomenutih propusta u vezi s heuristikom, nedovoljnim korištenjem i nepoznavanjem literature u Đuretićevom radu smeta niz nemarnosti u »zanatskom« pogledu.

Već u samom indeksu — bez pretenzija na potpun broj — pogrešno su napisana imena i prezimena 151 osobe, i to ne samo stranaca; nije riječ o mogućim neispravljenim štamparskim greškama. Pogrešno se pišu i geografska imena, naslovi knjiga, ustanova npr. Ballion umjesto Baliol kolidž (I/20), misija Dischain ili Disclain umjesto Disclaim (I/103, nap. 124).

Nema sumnje, na osnovi istih, iako nedovoljno korištenih izvora, mogla bi se napisati sasvim druga, možda još deblja knjiga, s potpuno drukčijim zaključcima i interpretacijama. Najviše smeta što se čitalac ne može pouzdati ni u točnost prezentiranja arbitrarno selekcioniranih dokumenata, selekcioniranih činjenica i mišljenja.

U danoj političkoj klimi autor je u određenim sredinama, nerasa sumnje, postao negativni junak. On samouvjerenno čeka svoje vrijeme, uvjeren da će mu dati potpuno za pravo. Zapravo, jedan politički pamflet s naučnom kuliserijom poslužio je za raščišćavanja dugo nagomilavanih trendova u historiografskoj publicistici, a dosad još ne i jasno izraženih i u historijskoj nauci. Dobiva se dojam da se pretjerano bučnom barožnom paljbom nastojalo osigurati povlačenje na drugi vatreni položaj na historiografskom frontu.

U tom pogledu knjiga »Saveznici i jugoslovenska ratna drama« odigrala je značajnu ulogu. Naučne analize toga rada neće pridonijeti mijenjanju situacije u kojoj je značajno politikantsko i emocionalno opredjeljenje a ne naučni argumenti. Bilo bi, svakako, poštenije ako bi se kod nas štampali makar i emigrantski radovi, koji svoja ideološka opredjeljenja jasno i nedvosmisleno izlažu i pokušavaju opravdati i obrazložiti razloge i uvjete svoga poraza u ratu.

Tzv. »slučaj Đuretić« posredno ukazuje i na našu krajnju nebrigu za sistematsko prikupljanje i objavljivanje novodostupnih stranih izvora o ratu i revoluciji.

⁷² Isto, 496—7.

⁷³ Public Record Office, FO 371/59517, R 710/710/92, pismo sira Hughe-Knatchbull Hugesaona sira Ormeu Sargentu, 8. siječnja 1946. godine.